[Project]
Interieurrestauratie van de Sint-Jan-Baptist en Sint-Jan-Evangelistkerk

[Eigenaar]
Kerkfabriek Sint-Jan-Baptist en Sint-Jan-Evangelistkerk

[Opdrachtgever]
Stad Mechelen

[Coördinatie]
Dienst Monumentenzorg van Stad Mechelen
Schepen van Monumentenzorg, Greet Geypen

[Aangestelde architect]
Architecten Beeck en Hermans bvba

[Aangestelde aannemers]
Interieurrestauratie - firma Renotec nv.
Beveiliging tegen inbraak en brand - Ardovlam

[Subsidie interieurrestauratie restauratiepremie]
Vlaamse overheid - Agentschap Onroerend Erfgoed
Provincie Antwerpen

GESCHIEDENIS

Een kapel toegewijd aan Sint-Jan de Doper

De Sint-Janskerk lag op een duin die zich uitstrekte van de Keizerstraat tot de Wollemarkt, met een groot driehoekig plateau tussen de Befferstraat en de Sint-Janstraat. Door de stadsvorming is het hoogteverschil geleidelijk verdwenen, maar plaatsnamen zoals Bruul herinneren nog aan de waterrijke laagten. Wegen die op de droge en vruchtbare heuvelrug ontstonden, kregen namen als Koestraat, Paardenstraat, Biest, Varkensstraat en Veemarkt. De eerste bewoners en handelaars lieten hun dieren op deze natuurlijke hoogte weiden. Wellicht bouwden zij net daarom een kapel toegewijd aan Sint-Jan de Doper.

Na de verbinding van beide Dijle-oevers in de 13de eeuw vond een ingrijpende kerkelijke reorganisatie plaats. Onder de voogdij van het Sint-Romboutskapittel werden drie nieuwe parochies opgericht, waaronder de Sint-Jansparochie. Wellicht leidde dit tot de bouw van een groter bedehuis. Zo bevat het koor van de Sint-Janskerk mogelijk een kern uit het midden van de 14de eeuw en werd de westtoren omstreeks 1400 gebouwd (2).

In de voet van de toren vulden aanvankelijk twee enorme muurschilderingen de wanden tussen het portaal en het schip. Op de noordelijke muur prijkte een gigantische **Sint-Christoffel**, ertegenover **Sint-Joris** die een draak bevecht, als behoeder voor het Kwaad. Ze werden elk afgebeeld binnen een geschilderde, zwart omlijnde spitsboognis. Deze nissen, die bijna 6 meter hoog en 4 meter breed zijn, liepen oorspronkelijk nog iets verder naar beneden door. Toen deze veelkleurige schilderingen niet meer in de mode waren, verdwenen ze onder een kalklaag. Na de vrijlegging van beide schilderingen in 2010, bleek de volledigheid en de schilderkunstige kwaliteit van deze voorstellingen onweerlegbaar. Een unieke ontdekking, als je weet dat het aantal goed bewaarde muurschilderingen van rond 1400 bijzonder klein is (1).

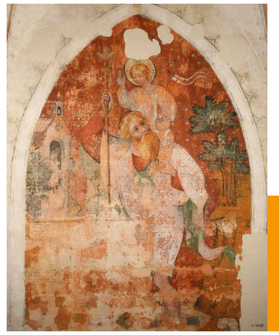

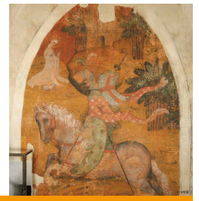

Sint-Joris in volle ridderuitrusting heeft het vizier van zijn helm opengeklapt en rond zijn hoofd zijn stralen zichtbaar.

Sint-Christoffel is hier dynamisch voorgesteld terwijl hij blootsvoets en met opgeschorte kiedij de rivier oversteekt. Zijn gelaat is licht naar boven gewend, naar het Jezuskind op zijn schouder, van wie hij met een teder gebaar de voet vasthoudt.

Rijke parochianen betalen mee aan de huidige kerk

De pauselijke toelating om in 1451 een jubileumaflaat uit te reiken, bracht heel wat pelgrims naar Mechelen. De inkomsten werden gebruikt voor de bouw van de Sint-Romboutstoren en voor het subsidiëren van werken aan de parochiale kerken. Omdat de Sint-Jansparochie een relatief arme bevolking had, financierden enkele gefortuneerde families mee de bouw van een nieuwe kerk. Om een ingewikkelde en dure constructie met luchtbogen te vermijden, kozen de kerkmeesters voor een ouderwets, houten gewelf. Zware balken en ijzeren ankers hielden de hoge stenen muren van het schip bij elkaar.

In de tweede helft van de 15de eeuw kreeg de kerk haar huidige vorm. Het schip en transept zijn samen met de lichtbeuk en de zuidelijke annex van het koor de jongste delen van de laatgotische kerk. Toen de toren in 1480 voltooid was, werd het geheel afgewerkt met de voorlopige torenspits van de Sint-Romboutskerk. Door de komst van Margareta van York (1468) en later van Margareta van Oostenrijk (1477) vestigden verschillende leden van de hofhouding zich in de Sint-Jansparochie. Voor de aankleding en de inrichting van het nieuwe bedehuis werd dan ook gerekend op de stijgende welstand van de parochianen. Het toenmalige meubilair heeft de tijd niet overleefd. De kerk werd uiteindelijk gewijd in 1483 (2).

Op het originele beschot werd een **rood-wit-zwarte polychromie** aangetroffen. De houten gordelbogen en de eiken latten hadden een schildering in rood en wit.

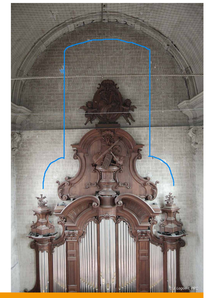

De schildering op de westwand bestaat uit twee zwarte velden. Het bovenste veld is afgezoomd met gekrulde bladmotieven en rust op een breder veld afgezoomd met lelie- en granaatappelmotieven.

De kerk was afgewerkt met een dunne kalkpleister van één laag en overdekt met een beschilderd houten gewelf. Op de spanten, de gewelfkepers en het beschot van de houten overwelving zijn nog sporen van kalk en beschildering in rood-wit en r**ood-wit-zwart** merkbaar. Er werden in de kerk enkele polychrome afwerkingen gevonden die teruggaan tot de oudste, mogelijk zelfs eerste, wandafwerking. Een monumentale **schildering op de westwand** en achtergrondschilderingen in de dwarsbeuk zijn opmerkelijk. Rechts naast het hoogaltaar en in de dagkant van het raam van de zuidmuur werden fragmenten van **persbrokaat** aangetroffen die mogelijk teruggaan tot 1500 (3).

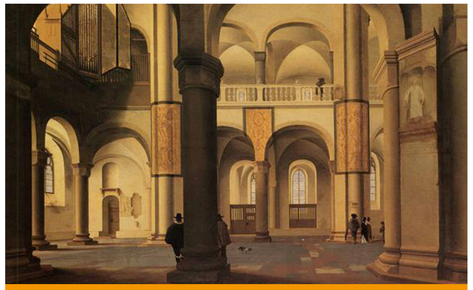

Persbrokaten werden in de 15de en 16de eeuw gemaakt als imitatie van zijdebrokaten. Deze afbeelding van P.J. Saenredam toont **persbrokaat** - de goudgele vlakken met zwarte omranding - als decoratie in een kerkinterieur.

De kapel van het Heilig Sacrament

Na de verwoestende ontploffing van de Zandpoort in 1546 werd in de oksel tussen het noordertransept en het hoogkoor een grote kapel gebouwd voor de aanbidding van het Heilig Sacrament. Deze kapel kreeg een spits houten tongewelf, dat op het zolderniveau nog duidelijke afwerkingssporen vertoont. De invloed van de renaissance is er zichtbaar in de vorm van de vensters, die niet alleen groter zijn maar ook minder spits (2).

Herinrichting na de godsdienstoorlogen

De verdere uitbouw en inrichting van de kerk kwam abrupt ten einde in 1580, toen de calvinisten haar plunderden en sloten. Nadat Mechelen in 1585 weer in katholieke handen kwam, begonnen de bestuurders van de Sint-Janskerk met de moed der wanhoop aan de restauratie en herinrichting van hun kerk, die volledig was leeggehaald om als paardenstal en hooimagazijn te dienen. Alles wat kon worden verkocht, was uitgebroken. De daken en het metselwerk moesten worden hersteld, er moest een nieuwe vloer gelegd worden en op de kale muren werden voorlopige altaren geschilderd. Naarmate de inkomsten het toelieten, probeerde men de meest noodzakelijke meubels aan te kopen.

De invloed van de Grote Raad

Sinds de verhuis van de Grote Raad naar het voormalige Paleis van Margareta van Oostenrijk in 1606 kozen steeds meer raadsheren en suppoosten de Sint-Jansparochie als verblijfplaats. Naarmate de sociale en financiële status van de parochianen toenam, stegen de kerkinkomsten en werden de voorlopige meubels stapsgewijs vervangen door meer kostbare exemplaren. In 1610 bestelden de kerkmeesters een nieuw hoofdaltaar. Pieter Paul Rubens werd gecontacteerd voor een aangepast drieluik dat hij 'eigenhandig' zou hebben uitgevoerd. In het midden borstelde hij de Aanbidding van de koningen en op de zijluiken taferelen uit het leven van de patroonheiligen. In de eerste helft van de 17de eeuw kreeg de Sacramentskapel een **nieuw stucplafond** en het kerkinterieur een vroegbarokke aankleding. Sindsdien is de kerk op regelmatige basis witgekalkt. Om het koor meer glans te geven, werden de muren met **goudleder** behangen.

Op de zolder van de Sacramentskapel zijn nog enkele restanten teruggevonden van het **stucplafond uit de eerste helft van de 17de eeuw** met engelenhoofdjes, rankwerk en vegetale motieven.

In 2013 werden er gespijkerde stukken **goudleder** gevonden op het orgelbuffet tegen de westwand. Vermoedelijk gaat het om restanten van het goudleder uit het hoogkoor.

Modernisering door de oratoren

Omstreeks 1611 kozen de jezuïeten het voormalige Paleis van Margareta van York in de Keizerstraat als locatie voor hun Nederlandstalige noviciaat. Dat was zeer tegen de zin van de aartsbisschop Boonen. Bijgevolg vroeg hij in 1630 het 'Oratorium' van de Franse kardinaal de Bérulle, een congregatie van seculiere priesters, of het de leiding van de Latijnse school en de bediening van de Sint-Jansparochie op zich wou nemen. Dankzij de legaten van de parochianen en de financiële steun van enkele gefortuneerde families beschikte de kerk opnieuw over de nodige fondsen. In de 17de eeuw werden de inkomsten vooral aangewend voor de oprichting van broederschappen, de vrijkoop van christelijke slaven, de aankoop van schilderijen en beeldhouwwerk, de verwerving van relieken en het bestellen van religieus vaatwerk en liturgische gewaden.

Rond 1720 besloten de oratoren de Sint-Janskerk te moderniseren volgens de toen gangbare mode, beïnvloed door de fijnzinnige Franse cultuur. Het gebouw zelf kreeg slechts een grondige onderhoudsbeurt, maar het interieur onderging een ware metamorfose. Gedurende 75 jaar werden kosten noch moeite gespaard om de meest gerenommeerde Mechelse kunstenaars aan het werk te zetten. Het houten gewelf ruimde rond 1722 plaats voor het huidige stucplafond. De muren werden bezet en het geheel werd afgewerkt met een dun laagje kalkwitsel. Om de ribben op de kruising elegant te sluiten, bestelden de kerkmeesters bij Egidius Jozef Smeyers een groot, rond schilderij met een voorstelling van het Doopsel van Christus. Vervolgens werd de herinrichting van het schip aangevat. Op 3 juli 1736 werd met Theodoor Verhaegen een contract afgesloten voor de levering van een nieuwe preekstoel. In 1742 bestelden de kerkmeesters bij dezelfde beeldhouwer twee kerkmeesterbanken voor de westelijke vieringpijlers.

Tot slot kwam het **hoogaltaar** aan de beurt. Aangezien de inkomsten van de kerkfabriek ontoereikend waren, werd de goed gevulde kas van het broederschap van de Allerheiligste Drievuldigheid aangesproken. Uit erkentelijkheid voor deze financiële bijdrage prijken in de top van het altaar God de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Voor de uitvoering werd op 1 februari 1765 een akkoord gesloten met een Mechels schrijnwerkersatelier. Daarin werd uitdrukkelijk bepaald dat Pieter Valckx het beeldhouwwerk moest uitvoeren. Hoewel het nieuwe altaar al in 1769 werd gewijd, werd het pas twee jaar later afgewerkt.

Het **hoogaltaar**, dat fungeert als presentatiemeubel voor Rubens' drieluik, dankt zijn imposant karakter mee aan de kwalitatieve marmerschildering. Daarvoor werd in 1771 een beroep gedaan op gespecialiseerde ambachtslui uit Namen.

Tijdens de voorbereiding van de millenniumviering van Sint-Rombout in 1775 ontbrandde een hevige concurrentiestrijd met de jezuïeten. De oratoren wilden bezoekers imponeren met hun volledig gemoderniseerde kerk. Ze stelden zich niet tevreden met het herstel van het bestaande orgel, maar spraken alle reserves aan om de volledige achterwand van het schip met gesculpteerd houtwerk te bekleden. Het **indrukwekkende orgelbuffet**, het tochtportaal en de belendende zitbanken vormen een totaalkunstwerk. Het schrijnwerk werd toevertrouwd aan Frans Vreys en het beeldhouwwerk aan Pieter Valckx.

Het **indrukwekkende orgelbuffet** met het doksaal vormt één geheel met het tochtportaal en de belendende zitbanken. Het beeldbepalende meubilair dateert goeddeels uit de periode tussen 1722 en 1793.

Enkel de Sacramentskapel wachtte nog op vernieuwing. In 1781 vroegen de kapelmeesters Willem Herreyns om een passend ontwerp voor een nieuw hoofdaltaar te maken. Frans Vreys mocht het schrijnwerk verzorgen en Pieter Valckx het beeldhouwwerk. Er werd een peperdure marmeren altaartombe besteld bij Jean-Jacques Bouceau uit Rance. Pas in 1789 werd de bekroning aanbesteed en het jaar nadien werd het geheel gemarmerd en plaatselijk verguld. Twaalf jaar na de start leverde Willem Herreyns de bijpassende schilderijen.

Een stapsgewijze verpaupering vanaf het einde van de 18de eeuw

Na de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden door Frankrijk in 1795 volgden de uitdrijving van de oratoren, de inbeslagname van hun bezittingen en de sluiting van de Sint-Janskerk. Hoewel de Franse overheid het drieluik van Rubens als nationaal kunstbezit opeiste, gingen er nauwelijks kunstwerken verloren omdat één van de parochianen het gebouw en de hele inboedel opkocht.

In de 19de eeuw verlieten de voormalige leden van de afgeschafte Grote Raad Mechelen, waardoor de parochie haar financiële basis verloor. Dankzij deze verpaupering wijzigde het kerkinterieur nauwelijks en beschikken we vandaag over een uitzonderlijk gaaf bewaard 18de-eeuws ensemble. De meest waardevolle latere toevoeging zijn de twaalf staties van de kruisweg die de Mechelse beeldhouwer Jozef Tuerlinckx in 1863-1865 uitvoerde in opdracht van de kerkfabriek.

Het gebruik van 20ste-eeuwse imitatietechnieken

Volgens de toen heersende mode kregen de muren in 1905 een afwerking in imitatienatuursteen. In dat jaar werden ook de natuurstenen kolommen van het schip en de bakstenen gewelven van de zijbeuken ontpleisterd. Na 1920-1930 werden de lagere delen van de dwarsbeuken en de zijbeuken eveneens afgewerkt met een pleistersysteem dat natuursteen imiteert (2).

Redactie
dienst Monumentenzorg Mechelen, Sofie Stevens

Literatuur:
(1) BUYLE, M. en BERGMANS, A. "Internationale stijl" in Mechelen. Ontdekking, conservatie en onderzoek van de muurschilderingen van rond 1400 in de toren van de Sint-Janskerk", in: Relicta. Archeologie volume 10, pp. 129-208, Brussel, 2013.

(2) DE GREEF, P. 'Kerk van Sint-Jan Baptist en Evangelist, Sint-Janskerkhof" in: brochure Open Monumentendag Mechelen 2009 – zorg in Mechelen', Mechelen, pp. 54-60.

(3) LAGAERT, J., 'tekst infopaneel Sint-Jan Baptist & Evangelistkerk', 2014 en 'Sint-Jan Baptist & Evangelistkerk, Vooronderzoek 2013', niet gepubliceerde presentatie infovavond, Mechelen, 9 mei 2016.

MECHELEN

VOORGAANDE RESTAURATIES EN ONDERZOEKEN

Exterieurrestauratie

De Sint-Janskerk stond recent al meermaals in de steigers. In de jaren 1990 werden dringende herstelwerken uitgevoerd aan de bedaking en in 2008-2011 volgden dringende werken aan de dakvoeten en de zachte restauratie van de gevels en de glas-in-loodramen (2).

Verkennend vooronderzoek

In het jaar 2008 voerde de firma AM Consult een eerste verkennend historisch onderzoek. Hoewel een intensief archivalisch onderzoek gewenst was, schonk dit onderzoeksbureau heel veel aandacht aan specifieke onderzoeken zoals de blootlegging van de afwerklagen op verschillende locaties in de kerk en een dendrochronologisch onderzoek van de dakkap.

Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed

Bij het demonteren van het glasraam in de westtoren in het najaar van 2008 ontdekte het bouwteam muurschilderingen. Al snel bleek het belang van deze vondst en ook het grote potentieel tot onderzoek. De schilderingen zaten nog quasi volledig onder een dik kalklagenpakket en waren nooit gerestaureerd. Dat bood mogelijkheden tot 'zuivere' analyses van de gebruikte materialen. Het VIOE engageerde zich voor de totaalaanpak van de muurschilderingen. Tijdens de eerste fase, van augustus tot oktober 2008, was slechts de helft van de ruimte bereikbaar omdat de andere helft nog ontoegankelijk was door het orgel. Na uitvoerig overleg werd het tijdelijk gedemonteerd. De tweede fase werd aangevat in juni 2009 en afgewerkt op 30 oktober 2010. Op de noordelijke muur prijkt een reusachtige Sint-Christoffel die **Jezus** op de schouder draagt en op de overliggende wand ziet men Sint-Joris die een draak bevecht. Beide beschilderde muren, het gewelf en de muur werden blootgelegd, onderzocht en geconserveerd (1).

Detail van het hoofd van **Jezus** tijdens het fixeren van de verpoederde schilderij

Meervoudige vooronderzoeken en proefrestauratie

Een grote meerwaarde voor het inzicht in de bouwgeschiedenis van de kerk is de studie van Patrick De Greef in de archieven van de 17de, 18de en 19de eeuw, die hij in 2011 afrondde. Het verkennend vooronderzoek van 2008 werd aangevuld met kleuronderzoek en extra sonderingen naar de oudste afwerklagen door PRC bvba. Gedurende deze studie werden naast waardevolle afwerkingen van de 15de en 16de eeuw ook 17de-eeuws goudleder gevonden en werd de 18de-eeuwse afwerking gereconstrueerd aan de hand van verschillende proefrestauraties. De studie werd afgewerkt in 2013. Architecten Beeck en Hermans bvba verwerkten al deze gegevens tot een restauratiedossier voor het volledige kerkinterieur.

INTERIEURRESTAURATIE IN DE SINT-JAN-BAPTIST- EN SINT-JAN-EVANGELISTKERK

Tot voor de lopende restauratie bood het kerkinterieur een sterk verpauperde indruk. Er waren netten gespannen boven de hoofdbeuk, de viering en de transepten om eventuele, loskomende verf- en pleisterpakketten op te vangen. Verkleuringen van het pleister- en schilderwerk duidden op insijpelend vocht en losgekomen stukken verwezen naar een aantasting door insecten. Aan het merendeel van de oorzaken kon een oplossing worden geboden tijdens de exterieurwerken van 2008-2011. Aan het exterieur worden in de huidige restauratie nog enkele hoogdringende werken voorzien: de aanzet van de vieringtoren zal worden vervangen en er worden enkele ingrepen aan de dakconstructie gedaan.

In het kader van de meerjarige subsidieovereenkomst voor de verdere restauratie van de historische kerken in de Mechelse binnenstad, is de interieurrestauratie van de kerk opgestart in augustus 2016.

Behoud, beschermen en monitoren van de uiterst waardevolle interieurelementen

Het beeldbepalende meubilair in de Sint-Jan-Baptist- en Sint-Jan-Evangelistkerk dateert voor het grootste deel uit de periode tussen 1722 en 1793. De kerk bezit uiterst waardevolle voorbeelden van Mechelse en Antwerpse barokschilderkunst. In het **hoogaltaar** bevindt zich bijvoorbeeld het drieluik "De Aanbidding der Wijzen" van P.P. Rubens en in het **sacramentsaltaar** de "Maaltijd met de Emmaüsgangers" en "Portret van God de Vader" van W. J. Herreyns.

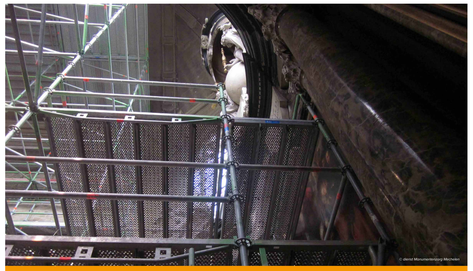

Bij de opbouw van de stellingen wordt er nauwlettend op toegezien dat er voldoende ruimte behouden blijft ten opzichte van het **hoofdaltaar en het sacramentsaltaar**. Tegelijkertijd sluit de stelling dicht genoeg aan zodat er een grondig conditierapport kan worden opgemaakt van de schilderijen.

Myriam Vanderbiezen maakt een conditierapport op en doet de eerste fixaties aan "De Aanbidding der Wijzen" van P.P. Rubens en "Maaltijd met de Emmaüsgangers" en "Portret van God de Vader" van W. J. Herreyns.

Johan Van den Eede en Isabelle Vander Donckt verpakken de schilderijen eerst met Japans papier en vervolgens met een waterkerende, ademende folie die langdurige bescherming biedt tegen stof en andere eventuele schade.

Bij een restauratie van deze schaal komen de waardevolle interieurelementen (meubilair, altaren, epitafen, biechtstoelen, preekstoel, schilderijen, ...) in een werfzone te liggen. Het uitvoeren van werken veroorzaakt hinder en heeft een impact op de temperatuur en de vochtigheidsgraad in een kerk. Het is van groot belang dat alle waardevolle stukken eerst worden omwikkeld met een dampdoorlatende, waterdichte folie en vervolgens omkast met stevig plaatmateriaal om mechanische schade te voorkomen. In deze '**kasten**' wordt het klimaat voortdurend geregistreerd. Indien nodig, kunnen er bijkomende ventilatie-openingen worden gemaakt of kunnen er andere aanpassingen worden gedaan om het klimaat te verbeteren.

De altaren en alle meubilair worden in **kasten** geplaatst. Onderaan en bovenin worden openingen voorzien die afgewerkt worden met dezelfde, ademende folie als de schilderijen. Deze aanpak zorgt voor een stofdichte ventilatie van de omkasting.

In een eerste fase worden sacramentskapel, sacristie, hoogkoor en viering gerestaureerd. De tweede restauratiefase omvat de hoofd- en zijbeuken en het inkomgedeelte. Om de zone van de eerste en tweede fase van elkaar af te scheiden, wordt er een **stofwand** geplaatst.

Tussen de zone van de eerste en tweede restauratiefase wordt een **stofwand** geplaatst. In het kerkdeel dat buiten de werfzone ligt, kunnen belangrijke objecten stofvrij worden bewaard.

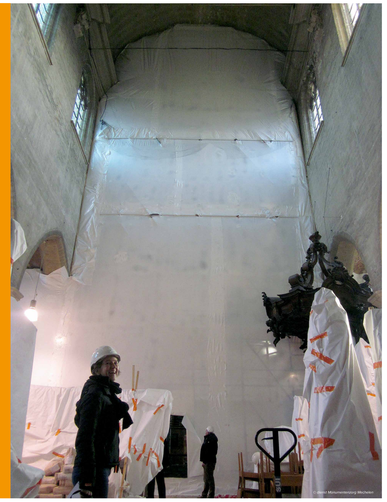

Bouwgeschiedenis van voor de 18de eeuw

Om een beter zicht te krijgen op de ontstaansgeschiedenis van de kerk, wordt een bijkomende archivalische studie uitgevoerd door Patrick De Greef over de periode vóór 1580. Aansluitend hierbij deed Frans Doperé een onderzoek van de gebruikte steenhouwerstechnieken in de kerk om de bouwchronologie te kunnen reconstrueren.

De 15de- en 16de-eeuwse contourschilderingen en kleurrijke afwerkingen op de wanden, verwijzen vaak naar meubilair dat vandaag de dag niet langer aanwezig is. Deze **afwerklagen** zullen niet in het zicht gelaten worden.

Tijdens de werken worden de oudere **afwerklagen** verder gelokaliseerd, onderzocht en gedocumenteerd. Vervolgens worden eventuele vondsten afgeschermd met een beschermlaag van Japans papier en vervolgens overschilderd met kalkverf.

Totaalconcept van de 18de eeuw als richtlijn voor de interieurrestauratie

De restauratie van het interieur gaat uit van het herwaarderen van het totaalconcept van de oratoren uit de 18de eeuw (1630- 1795). De kerk had een monochroom wit uitzicht waarbij de uitzonderlijke waarde van het hoogaltaar, de kerkmeesterbanken, de preekstoel en het indrukwekkende orgelbuffet maximaal tot zijn recht kwam.

Tijdens de werken worden eerst alle **loshangende pleisterlagen** van gewelven en de wanden verwijderd om vervolgens de **onderliggende draagconstructie** grondig te saneren, te behandelen tegen houtworm en houtborende insecten en de stabiliteit te herstellen. Waar nodig, worden zoutuitbloeilingen gesaneerd.

De gewelven van het noordelijk transept worden manueel beklopt, de **loshangende pleisterlagen** worden weggehaald, de onderliggende draagstructuur wordt gesaneerd, plaatselijk worden de ontbrekende tengellatten aangevuld met strekmetaal, de scheuren worden ingevuld met kalkpleister en het geheel wordt klaargemaakt om te schilderen.

Na het weghalen van de loshangende en beschadigde pleister, wordt de staat van bevinding van de **onderliggende draagconstructie van de sacramentskapel** zichtbaar. De hoeveelheden te vervangen en te herstellen hout worden ingeschat en er wordt bepaald waar bijkomende stabiliteitsingrepen nodig zijn. De houten onderdelen en het metselwerk zijn behandeld tegen zwam- en houtaantasting. De aangetaste zones van de muurplaat worden weggekapt, de muurplaat zal plaatselijk worden verstevigd met een nieuwe muurplaat en het geheel zal worden verankerd aan het achterliggende metselwerk en de bestaande houten constructie (3).

De **draagconstructie van de viering** bleek in zeer sterke mate aangetast door zwam en houtborende insecten.

De huidige constructie van de viering is gestut en horizontale schoringsbalken dragen de lasten van de vieringpijlers over op een bijkomende stelling.

Uiteindelijk wordt er op al deze plaatsen herpleisterd met een kalkmortel die aansluit bij de te behouden pleisterlagen. De voegen van de kolommen worden van een dunne laag pleister voorzien zodat ze niet meer nadrukkelijk aan het zicht blijven. Tenslotte wordt het geheel van wanden, gewelven, gewelfribben en kolommen geschilderd met een witte **kalkverf in twee lagen**. Plaatselijk wordt er eventueel een bijkomende verflaag voorzien.

Er werd een lichtstudie gemaakt van het volledige interieur. De verlichting van de kerk wordt volledig herzien. De technische uitrustingen worden geoptimaliseerd en de brand- en inbraakdetectie wordt vernieuwd.

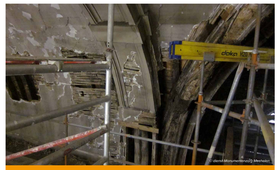

De stabiliteit van de viering zal grondig worden herzien. Bij twee van de vier pijlers blijven de herstellingswerken vrij beperkt. Bij de twee andere pijlers zal tot maximaal vijf meter van het bestaande constructiehout worden weggenomen en vervangen door eikenhouten balken met dezelfde sectie. Deze balken worden in segmenten van ongeveer anderhalve meter naar boven getild en vervolgens met verankeringen aan elkaar en aan de bestaande, nog stabiele, constructie bevestigd (3).

De voorbereidingswerken aan de gewelven van het hoogkoor zijn uitgevoerd. Ze zullen in **twee lagen** worden geschilderd met een witte, luchthardende en spanningsarme kalkverf in twee lagen.

Redactie
dienst Monumentenzorg Mechelen, Sofie Stevens

Literatuur
(1) BUYLE, M. en BERGMANS, A. "Internationale stijl" in Mechelen. Ontdekking, conservatie en onderzoek van de muurschilderingen van rond 1400 in de toren van de Sint-Janskerk', in: Relicta. Archeologie volume 10, pp. 129-208, Brussel, 2013.

(2) HERMANS, E., 'tekst infopaneel Sint-Jan Baptist & Evangelistkerk', 2014 en 'Kerk van Sint-Jan Baptist en Evangelist, restauratie interieur en vieringtoren, toelichting bij de start van de werken 9 mei 2016', niet gepubliceerde presentatie infoavond Mechelen, 9 mei 2016.

(3) TECON groep, 'stabiliteitsverslag, berekeningsnota belasting en simulatie krachtenverloop ikv. stabiliteitsonderzoek van de Sint-Janskerk te Mechelen', maart - april 2017.

In het najaar van 2011 startten vrijwilligers van het Museum Hof van Busleyden een registratieproject op. Alle (kunst)objecten in de acht historische kerken van de Mechelse binnenstad worden geregistreerd in een inventaris. Na de Hanswijkbasiliek stonden ook al de Sint-Pieterskerk, de Sint-Janskerk, de Sint-Katelijnekerk en de Begijnhofkerk op het programma. Zowel wat zichtbaar aanwezig is in de kerken als wat achter de schermen wordt bewaard - kandelaars, textiel, beelden, schilderijen e.a. - wordt onder de loep genomen, beschreven, opgemeten en gefotografeerd.

Het registratieproject wordt gerealiseerd dankzij de inzet van een enthousiaste ploeg vrijwilligers. Na een opleiding door de Erfgoedcel en de dienst Erfgoed van de provincie Antwerpen gingen de eerste 10 vrijwilligers aan de slag in de Hanswijkbasiliek. In deze kerk werkten ze met een ploeg van 24 vrijwilligers aan de inventaris.

Greet Voorhoof, Museum Hof van Busleyden

MECHELEN

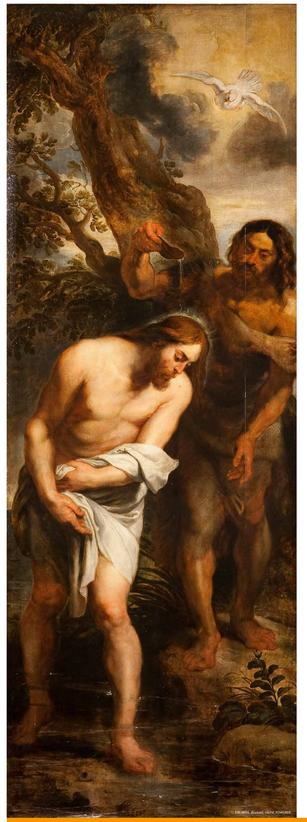

Linkerluik: Sint-Jan Baptist doopt Jezus

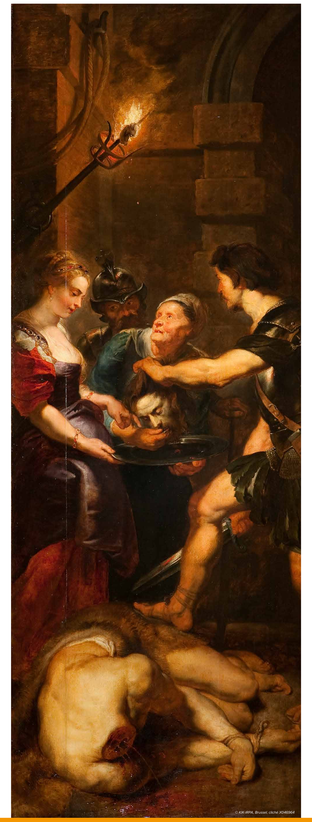

Linkerluik: Onthoofding van Sint-Jan Baptist

Middenpaneel: Aanbidding der Wijzen

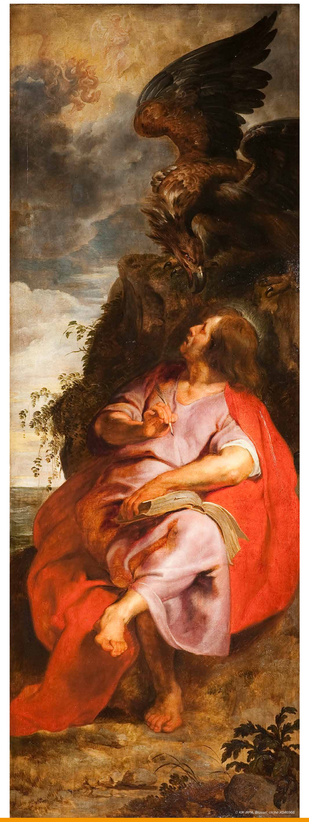

Rechterluik: Sint-Jan Evangelist in ballingschap op Patmos

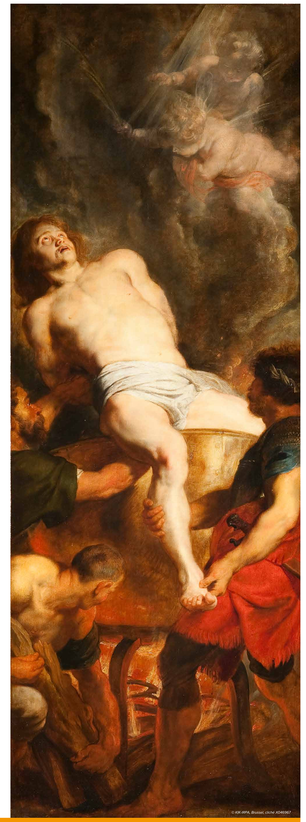

Rechterluik: Sint-Jan Evangelist wordt in de kokende olie geworpen

De bouw van een nieuw portiekaltaar (1768-1769)

Het drieluik van Rubens werd in 1768-1769 in een nieuw **portiekaltaar** geplaatst en werd opgedragen aan de Heilige Drievuldigheid en aan Sint-Jan. Verspreid over acht jaar kostte de realisatie meer dan 3260 gulden of de toenmalige waarde van een kleine burgerwoning. Het atelier van Jan Aerts verzorgde het houtwerk en het beeldhouwwerk werd uitgevoerd door de getalenteerde Mechelse beeldhouwer Pieter Valckx. Gezien het bovenwerk van het nieuwe hoogaltaar het centrale 15de-eeuwse venster van het hoogkoor volledig afschermde, werd het in 1769 dichtgemetseld. Deze ingreep maakte de oorspronkelijke belichting van de triptiek echter ongedaan.

Tussen 1768 en 1769 verrees er een nieuw **portiekaltaar** in het hoogkoor. Voor de zone onder het centrale paneel - de zogenaamde predella - schilderde Rubens drie kleine werken. Ze verbeeldden de gekruisigde Jezus, de Aanbidding der herders en Jezus' verrijzenis. Enkel het centrale werk is nog aanwezig. Na de roof van de beide zijpaneeltjes door de Franse overheerser in 1794 werden ze vervangen door twee stukken uit de Sint-Rochustriptiek van Lucas II Franchoys de Jonge (1616-1681). Ze verbeelden de ontmoeting van Sint-Antonius abt en Sint-Paulus (links) en Sint-Rochus verzorgd door een engel (rechts).

TIJDELIJK GESLOTEN VOOR PUBLIEK OMWILLE VAN RESTAURATIEWERKEN.
TIP: IN DE OLV-OVER-DE-DIJLEKERK HANGT OOK EEN MEESTERWERK VAN RUBENS

EN RAISON DE TRAVAUX, L' ÉGLISE SAINT-JEAN EST FERMÉE AU PUBLIC.
UN CONSEIL : VISITEZ L'ÉGLISE N-D-PAR-DESSUS-LA-DYLE POUR VOIR UN AUTRE CHEF-D'ŒUVRE DE RUBENS

ST. JOHN'S CHURCH IS TEMPORARY CLOSED TO THE PUBLIC FOR RESTORATION.
TIP: YOU CAN ALSO SEE A MASTERPIECE BY RUBENS IN THE CHURCH OF OUR-LADY-ACROSS-THE-DYLE.

DIE ST. JOHANNESKIRCHE IST WEGEN BAUARBEITEN GESCHLOSSEN.
A CAUSA DE LAS OBRAS, LA IGLESIA DE SAN JUAN PERMANECERÁ CERRADA.

Het altaarstuk van het Visverkopersambacht dat door Pieter Paul Rubens omstreeks 1618-1619 werd gerealiseerd, behandelt de Wonderbare Visvangst. Het linkerluik van de triptiek verbeeldt het verhaal van Petrus, die op Jezus' aansporen een munstuk (die nodig is om tol te betalen) vindt in de bek van een vis (Matteüs 17:24-27). Het centrale paneel toont de Wonderbare Visvangst op het Meer van Genesareth (Lucas 5:9). De vissersboten komen terug met een uitermate rijke vangst. Het rechterluik toont de jonge Tobias die een grote vis vasthoudt die hij zopas, op aanwijzen van Aartsengel Rafael, uit het water had getrokken. Het verhaal wil dat de gal van de vis zal dienen tot de genezing van Tobias' blinde vader. Het bevindt zich in de Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk aan het Onze-Lieve-Vrouwekerkhof te Mechelen.

De triptiek van Pieter Paul Rubens (1616-1617)

De gotische Sint-Janskerk bezit een brede staalkaart van de Mechelse en Antwerpse barokschilderkunst. Het voornaamste van deze werken bevindt zich op de meest prominente plek van de kerk. Op 27 december 1616 bestelden de kerkmeesters van Sint-Jan bij de Antwerpse grootmeester Pieter Paul Rubens een triptiek voor hun hoogaltaar. In 1617 leverde de kunstenaar het werk af, waarbij hij het ter plaatse nog eigenhandig retoucheerde. De aankoopsom van 1800 guldens werden in diverse schijven betaald tot in 1624.

In zijn drieluik verwerkte de kunstenaar verschillende religieuze taferelen. Het middenpaneel geeft een beeld van 'de aanbidding der wijzen'. De aanbidding van de pasgeboren Jezus door de drie 'wijzen' of 'koningen' is een onderwerp dat vaak op altaarstukken voorkomt. Het feit dat Jezus geboren werd om de mensheid te redden, staat immers centraal in de eucharistie. De thema's op de twee zijluiken verwijzen naar de patroonheiligen van de kerk, Sint-Jan Baptist en Sint-Jan Evangelist. De voor- en de achterzijde van ieder zijluik toont een scène uit het leven van deze heiligen. Links beeldde Rubens de doop van Jezus door Johannes de Doper uit en zijn onthoofding. Rechts zien we Sint-Jan Evangelist die bij wijze van marteling in kokende olie werd ondergedompeld en zijn verbanning naar het Griekse eiland Patmos toen hij deze marteling op wonderbare wijze overleefde.

Ga op één van de vijf schilderijen op zoek naar de Heilige Geest (een duif).

MECHELEN KINDERSTAD

MECHELEN